Abdulhalim Durma

-Kadı Kızı isimli romandan bir bölüm-

İngiliz Seyyah

Uzun yıllar önce şehre gelen üç Amerikalının ciddi ve sıkı çalışmaları ile satın alınan araziler üzerine art arda inşa edilen yapılar arasına son olarak kolej binası da katılmıştı. Şehre hakim bir mevkide elli dönüm arazi üzerinde yer alan sitede kız ve erkek okulları, halıcılık, marangozluk, tenekecilik, kunduracılık, ciltçilik, dikiş-biçki, musiki, sanat atölyeleri için ayrı ayrı binalar ve salonlar yaptırılmıştı. Kolej binası ise göz alıcı bir ihtişama sahip olarak aynı zamanda şehrin en gözde yapılarından biriydi. Okul sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar adeta bir arı kovanı gibi işler vaziyette idi. Sanat bölümlerinde okuyanlar bir kaç sene zarfında ihtisas sahibi olarak mezun olur ve iş hayatına atılırlardı. Yüksek kısımdan mezun olanların çoğu Avrupa'ya veya Amerika'ya gider, orada yüksek tahsillerini yaptıktan sonra memlekete döndükleri zaman, kendi istekleri üzerine ve bir ideal uğruna mutlak surette köy Ermeni mekteplerinde öğretmenlik görevi alırlardı.

O gün öğleden sonra Amerikan Koleji müdür yardımcısı bay Wheleer telaşlı şekilde habercinin peşinden seğirtti. Halbuki iki gün önce almış oldukları telgrafa göre misafirleri ertesi günü gelecekti. Meydanda karşılaştıklarında seyyahın yanında bir rehber ve şehirden bir kişi daha vardı. İngilizlerin milli karakteri icabı ciddi görünüşlü, eğitimli, espritüel ve insan ilişkilerinde her zaman mesafeli insanlar olduklarını düşünürdü. Ne var ki, beklentisinin biraz aksine, üzerinde yol yorgunluğundan hiç eser bulunmayan genç seyyah oldukça canlı ve sempatik görünüyordu. İngiliz elçisinin ricasıyla bakanlığın valiliklere göndermiş olduğu yazı sayesinde seyahatinde kendisine refakat edilmesinden, herhangi bir sivilin ulaşmasına imkan bulunmayan yerlere girebilmesine kadar bir çok kolaylıkların gösterildiği anlaşılan genç adam, vaktinden erken gelişlerini kısaca izah etti. Gezisinin önceki bölümünde mutasarrıfın bizzat yardımcı olmasıyla işleri biraz da beklenmedik şekilde rast gitmiş, onlar da kazandıkları iki günü fırsat bilerek derhal yola koyulmuşlardı.

O gün Wheleer ile birlikte Valiyi kısa ziyaretinden sonra İngiliz, şehrin değişik açılardan birkaç fotoğrafını çekti. Şehrin iki büyük kilisesini ve oradaki görevli din adamlarını da ziyaret ettikten sonra, özellikle kolej binası olmak üzere, okul alanına ayrı bir önem vermişti. Hatıra kabilinden öğretmen ve idarecilerin öğrencilerle birlikte kolej binasının görkemli girişindeki merdivende çekilen fotoğrafına Higgs'in makamında çektirdiği fotoğraf da eklendi. Bunların ardından Wheleer, aynı zamanda askeri kimliğinin olduğunu da düşündüğü İngiliz seyyaha okulu gezdirirken, nasıl bir eğitim vermekte olduklarını teferruatlı şekilde anlatıyordu. Okul müdürünün bilgisi dahilinde ders yapılan bir sınıfa da uğramışlar, bir süre verilen dersi takip etmişlerdi. Okulda uygulanmakta olan eğitim metotları üzerinde de kısa bir süre tartıştıktan sonra, içinde eşyaların, evrakların konulacağı bir iki çekmeceli dolap, duvar kenarlarına dizilmiş rahat koltuklar ve ortada, arada bir okul toplantılarını etrafında yaptıkları uzun bir masadan ibaret oldukça sade bir şekilde döşenmiş olan öğretmenler odasına geçtiler. Burada diğer öğretmenlerle de tanışan İngiliz, kısa zamanda onların Osmanlı toplum yapısı hakkında birbirlerinden oldukça değişik düşünceler taşımakta olduğunu anladı. Genç profesörlerden farklı olarak Okul Müdürü yaşlı Higgs'in ise, muhtemelen şehrin ileri gelenleriyle daha fazla sosyal ilişkilerde bulunması sebebiyle müsamahakar bir tutuma sahip olduğu açıkça görülüyordu. Onun esnaf, eşraf ve şehir yöneticileriyle her fırsatta görüştüğü, toplumun nabzını iyi tuttuğu anlaşılmaktaydı. Özellikle Müslümanların dini

bayramlarında şehrin idarecilerinden tarikat şeyhlerine varıncaya kadar birçok kişiyi ziyaret etmesi, yardımcısı Wheleer'ın esasen pek de gerekli görmediği davranışlardandı.

Bütün iş yoğunluğuna rağmen Wheleer'ın misyonerliği okul müdürü Higgs'te olduğu gibi, katıksız olmaktan oldukça uzaktı. Öğrencilerin iyi yetiştirilmesi konusunda canla başla çalışmasına rağmen, onun idealizmi aynı zamanda romantik bir devrimcilikten pay almaktaydı. Gözlüklü, tıknaz ve sanki bitmeyecek bir enerji ile ruhunun iştiyakını azınlıkların bağımsızlığı gibi bir ülküye adamış olmakta bulan Wheleer'ın açık ve gizli bütün bağlantıları, hep bu fikre sahip kimselerden oluşmaktaydı.

Wheleer Öğretmenler Odasında oturduğu rahat koltuğundaki konuşmasını, "Müslümanlar burada her zaman güçlü muhalefet işaretleri gösterdiler.", diye sürdürdü. "Fakat artık hukuksuzluğa temayül olduğu öfkeli zamanlar dışında, dostça hareket ediyorlar. Yine de okulda verilen eğitimin onların üstün pozisyonunu alaşağı edeceğinin farkındalar." Ardından hayıflanır gibi, "Bununla birlikte, neresinden bakarsanız bakın, Ermeniler bu ülkeyi yönetecek kapasitede değiller.", dedi.

Müdür yardımcısı, Kürtlerin karakterinden söz ederken ise geçmişte bir seyyahın başından geçenleri esprili bir misal olarak verdi. "Köy sakinleri olan Kürtlerin ısrarcı konukseverliği karşısında seyyahın itiraz edecek hali kalmaz. Evlerinde konaklar, yemek ikram edilir. Vakti gelip de ayrıldıktan bir müddet sonra Kürtler evlerinde misafir etmiş oldukları bu yolcuların peşlerinden yetişip, tıpkı Arapların yaptığı gibi, onları soyarlar…"

Wheleer, Kürtlere yakıştırılan soygunculuk vasfıyla ilgili anlattıklarına bir anekdot daha ekledi. "Bir köyde bütün erkekler bağlanır ve halılar ve diğer işe yarar eşyalar alınır, götürülür." İngilizin konuya ilgisi canlı idi. "Böyle durumlarda kadınları merak ettim." Wheleer anlamlı bir şekilde gülümsedi ve ekledi. "Kürtler bu durumlarda Türklerden daha iyidir." Benzer düşüncelere sahip olan odadaki genç misyonerlerden biri söze karıştı.

-Gerçek olan şu ki, Müslümanların burada Hristiyan reaya ile ilgili zerre kadar adalet duygusu yoktur. Herhangi bir sorunu mahkemeye getirmenin de hiçbir faydası olmaz, çünkü mahkemelerde daima bir Müslümanın lehine karar verme eğilimi vardır. Halkın kendi sultanları hakkında bile farklı düşünceler benimsemiş olduğu görülür. Reformcu Sultan Mahmud'un 'Gavur Padişah' diye anıldığı, bir divane olarak görüldüğü, Osmanlıları Hristiyan bir topluma dönüştürmek istediği anlatılır. Taşrada, birkaç büyük şehrin dışında, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Müslüman toplumda Batılılaşmaya olan dönüşüm esasen hiç de kolay değildir. Ünlü hafiye teşkilatı ile bugünün sultanının da 'Kızıl Sultan' diye anıldığını söylememe, bilmem gerek var mı…

Bir süredir pencereden şehri seyretmekte olan yaşlı profesör konuşmalara katıldığında, derin bilgisi ve geniş ufkuyla devletin vatandaşlarına dair uygulamalarında, takip ettiği siyasetin inceliklerine vakıf görünüyordu. Higgs, "Hacı Paşa'nın müşaviri bir Ermeni idi.", diye söze başladı. "Mutaassıp Müslümanların pek de duymak istemediklerini sandığım bir anekdot anlatılırdı bu müşavir hakkında. Günün birinde şehrin müftüsü Vali Efendiyi makamında ziyarete gelir. Hacı Paşa sohbete katılması için yan odadaki Bedros'u da çağırır. İçeri giren Murahhas saygıyla yaklaşır ve Vali Efendinin kulağına bir şeyler fısıldar ve sonra yerine oturur. Vali ise sanki konuşmasına bıraktığı yerden devam eder gibi, "Hani bir söz vardır, der. 'Dost başa, düşman ayağa bakar' diye. Bedros Efendi ise ne başa ne de ayağa bakıyor." Ardından Müftü Efendi ile Vali Bey kahkahayı patlatırlar. Bedros Efendi ise mahcubiyetinden kulaklarına kadar kızarmıştır, Hacı Paşa nasılsa açık unutmuş olduğu pantolonunun düğmelerini iliklerken…

Higgs kısa bir süre anlattıklarının etkisini dinleyicilerin yüzlerinde izledi. Sonra, konuşmasına bıraktığı yerden devam etti. “Olay gerçekten yaşanmış mıdır bilmiyorum. Fakat incelikli şekilde şunu ima eder. Biz misyonerlerin yatırım yaptığımız bu insanlar, yani Ermeniler devletin nazarında, ‘ne dosttur ne de düşman’. Yine kısa bir ara verdi. Anlattıklarına canlı bir ilgi görülüyordu. Higgs, dinleyicilerin üzerindeki etkisini görmekten adeta gizli bir keyif aldıktan sonra konuşmasını sürdürdü. “Tabi Hacı Paşa’nın hikayesi bu kadarla kalmaz. Onun verdiği derslerden biri de şudur. Kendi parası ve imkanlarıyla Osmanlının devlet adamı geleneğini sürdürerek şehirde bir ibadethane yaptırır. O kültürü araştırdıysanız, bilirsiniz. Böyle bir iş, Cenneti satın almaktır. Kendi servetinizi insanların hizmetine harcarsınız. Hikayenin sonrası ise şaşırtıcı. Anlaşılmaz şekilde, cami vakfının mütevelliliğine gayrımüslim olan Bedros Efendiyi tayin eder!..

Sözlerinin etkisini görmek için kısa bir süre ara verdi. “Artık son noktayı koyalım. Gün gelir, Hacı Paşa başka görevle şehirden ayrılır. Halefi geldiğinde ise, yanında muhakkak ki Hacı Paşa’nın teklifleriyle Bedros Efendi’ye üstün hizmetlerinden dolayı bir devlet nişanı getirmiştir.”

Verdiği örneklerle ilgiyi canlı tutan Higgs, beş yıl kadar önceki karışıklıklar sırasında korunmasız halkın Kürt çapulcular tarafından uğradığı baskınlarda, Türklerin komşuları olan Ermenileri olaylar yatışıncaya kadar evlerinde misafir etmiş olduklarını söyledi. “O günlerde halkta bir korku, bir telaş hakimdi. İyi biliniyordu ki, Ermeniler gelirse Türkleri, Kürtler gelirse Ermenileri öldürecekti. İnsanlar evlerine kapanmış, sokaklar tamamen boşalmış, şehirde huzursuzluk son safhaya varmıştı. Sonunda beklenen olmuş ve kalabalık bir Kürt topluluğu, ellerindeki kılıçlar ve çakmaklı tüfeklerle Ermeni mahallelerine saldırmışlardı. Ancak bir gün sonra gelen bir tabur asker, Kürtleri arkalarından kurusıkı atmak suretiyle uzaklaştırmışlardı. Tabiatıyla, bu arada birçok Ermeni evi yağma edilmiş, beş on kadar da Ermeni öldürülmüştü.“

Müdürün bir iş vesilesiyle geçici olarak odadan ayrıldığı esnada Wheleer bir süre konuşmayı yine tekeline aldı. “Fakat beş yıl önce Kürtlerden oluşan Hamidiye alayları ve Türk askerlerinin çeşitli yerlerdeki katliamlarda insanlık dışı uygulamaları, hayatta kalan Ermenilerin zihinlerine unutulmaz şekilde kazındı ve bu insanlar fırsatı bulduklarında misliyle intikam almakta tereddüt etmeyeceklerdir.

“Sadece Ermeni katliamlarının canlı tanıkları olarak ülke dışına kaçan mültecilerin değil, aynı zamanda menfur eylemleri gerçekleştiren askerlerin de halka açık yerlerde yaptıkları işleri övünürcesine anlattıkları bilinir…

“Türklerin ve Kürtlerin gözlerinde çok defa yakaladığım fanatik parıltı, Doğuya hakim olan siyasi İslamın parıltısıdır. İmparatorluğun yapısı dini temellere dayanır. Bu temeller bireyin dini prensipleri değil, peygamber tarafından tesis edilmiş özel bir din şeklidir. Buradaki milyonlarca Hristiyan, kendi dinlerinden olmadıkları için, devletin vatandaşı olarak düşünülmez ve muamele edilmez. Onların orduya katılmaları için hiçbir sadakat derecesi güven vermez. Vatandaşlık hakları bakımından, Müslümanlar söz konusu olduğunda, Müslüman olmayanlar köle ve yabancıdan farksızdırlar. Bu arada, her ne kadar köleliğin yasaklanması, kaldırılması ile ilgili geçmişteki Sultanların yazılı emirleri olsa da, bu işin hallinin zamana yayılmış olduğu anlaşılıyor. Köle hukukunda yer alan vergi ve askerlik muafiyeti sebebiyle köleliğin kalkması, esasen devletin de işine gelecektir.

“Osmanlı topraklarında dinin özünün yaşandığı da söylenemez. ‘Oku’ ile başlayan kutsal kitabın mensupları, nasıl okusun ki, okumayı bilmez. Halkın cahil olarak kalması yöneticilerin işine gelmektedir ve Devlet toplum üzerindeki otoritesini tesis etmek üzere dini bir araç olarak kullanır. Doğrusu, bunun

farkında olan din adamları ikiyüzlüdür. Hangi yüce maksatla olursa olsun, otoritenin gölgesinde kalarak istismar edilmeyi benimsemiştir.

Bay Wheleer Osmanlının iklim, coğrafya, ırk veya ekonomik bakımdan bir bütünlük göstermediğini, bu toprakların, hükümetin güce sahip olduğu her yerde kan ve şiddet yoluyla varlığını takviye ettiği bir ülke olduğunu ileri sürmekteydi. "Avrupalı seyyahlar Türk halkının misafirperverlik ve dürüstlüğünden sıkça söz ederler. Yabancı askerler onların oldukça iyi savaşçı olduklarından bahseder. Şahsen tanıdığım ve karşılaştığım Türklerin namuslu ve şerefli insanlar olduklarından ben de ziyadesiyle etkilendim. Fakat Muhteşem Süleyman'dan sonraki üç yüz yılın yönetici kayıtları hemen hemen tamamen çürümüşlüğün, bir bozulmanın, bir zulmün tarihini verir. Onlar hiçbir şey yapmamış, sadece ve sadece imha etmişlerdir.

"Esasen bu topraklardaki çatışma ne ırk ne de din çatışmasıdır. Bu ülkede sorun, Kürtlerin soygunculuğu, veya kıtlık ya da kolera değil, bunlardan daha kötüsü, yani yönetimde hakim olan hastalıklı sistemin işleyişidir. Çürümüşlüğe ve ölüme yol açan ve kendini her yerde gösteren bu karışıklıklar, tamamen kötü yönetimin eseridir. Bütün siyasi sisteme nüfuz etmiş hastalıklı zihniyet, her kötülüğün sorumlusudur. Kabul edelim ki, Anadolu'nun Müslüman halkı namuslu, iyiliksever, dost canlısı insanlardır. Fakat zaptiyesinden müdürüne, binbaşısından yüzbaşısına, kaymakamından paşasına kadar bütün yöneticileri harap ettikleri ve kutsiyetini ihlal ettikleri bu topraklardan sürülmelidir.

Sözleri bitecek gibi görünmüyordu, fakat Bay Wheleer, sanki sözü tekeline alarak karşısındakine hiç konuşma fırsatı vermemiş olma saygısızlığında bulunduğunu sonunda fark etmiş gibi aniden konuşmasını keserek, İngilizden seyahat intibalarını anlatmasını istedi. Birbirinden oldukça farklı birçok ülkeyi gezmiş, bu gezileri sırasında notlar almış, çok sayıda fotoğraf çekmiş olan İngilizin, söze başladığında epeyce birikimli birisi olduğu da hemen görülmekteydi. "Zaman makinası tabiriyle benzetmek yanlış olmaz.", diye söze başladı. "Memleketinizden ayrılmanızla başlayan bir haftalık bir yolculuktan sonra adeta çağ değiştirerek burada; yani Darü'l İslam'da Ortaçağ'ı yaşadığımızı söylemekle, esasen pek de aşırıya kaçmış sayılmayız. Bay Wheleer'ın onlar için 'kanca burunlu kabadayılar' demesine rağmen Kürtlerin cömert ve misafirlerini rahat ettirmek için ellerinden geleni yapan dost canlısı insanlar olduklarını söyleyebilirim. Türklerin ise yaygın pratik şakalar dışında hümor duygusuna sahip olduğu söylenemez. Buna rağmen Avrupa'da bir vesileyle bulunmuş olan karşılaştığım her Türk, derin bir memleket sevgisiyle birlikte, düşünüş, davranış ve alışkanlıklar bakımından bir İngiliz, Fransız, veya bir Alman gibi idi. Diğer yandan, üzerlerinde eğreti duran batılı giysilerle kötü asimile edilmiş Amerikan veya Avrupalı bir eğitimin izlerini taşıyan ve 'özgürlük, insan hakları, uygarlık' gibi kelimeleri dillerinden düşürmeyen bu kişilerin psikolojik bir hastalığından da söz edilebilir. Esasen asker olarak hizmet etme, onların tek vatandaşlık görevi olmamalıdır.

"Ülkenin herhangi bir yerinde hayat, ancak Kürt, Çerkez, Arap gibi farklı ırkların mevcudiyeti ile aydınlık kazanıyor. Bu insanların arasında Türkler en neşeli, en sıcakkanlı olanları. Tek komşuları, yeminli düşmanları olan ve kendilerinden ölesiye ümitsizce bir korku içinde yaşayan Ermeniler olduğunda, derhal histeriye dönüşerek asık suratlı ve boş kafalı hale geliyorlar. Geçmişlerinde devletle cedelleşmenin kalıcı izlerini yaşamış olan akıllı Türkler, bu konularda Ermenilerin hiç tecrübe sahibi olmadıklarını mutlaka biliyorlar. Bu topraklarda başkaldırmanın sonuçları her defasında ağır olmuştur. Ermeniler açıkça Batılı güçlerin kendilerine yardım edeceklerinden övünerek söz etmekte, sessizce Hükümete karşı dalavera çevirmekte, silah toplamakta ve Müslümanlara saldırı yapmakta ve hiçbir etkin güç veya askeri kapasiteleri olmadan ihtilal tehdidinde ısrar etmektedirler. Bir konsolosun

belirttiği gibi, ''Ermeni ihtilalcilerin aptalca suçlu davranışları devam ettiği müddetçe kargaşalıkların sona ermesi beklenemez.”

“Diğer taraftan düşmanları olan Türkler ve Kürtler cesur ve gözü pektir. Asker olarak Türk, başka hiçbir ırkın övünemeyeceği bir kahramanlık gösterir. Herhangi bir tehlikeyle karşılaşma istekliliği, sürekli savaş halinde olan, kötü beslenmiş, elbisesiz, cehennemi bir iklimde hiçbir teşvik, hiçbir ümit olmadan yıllarca kendisini katlanmaya hazır halde tutan bir görev duygusuyla, kimseyle mukayese edilemez. Kolera salgını, yabancı bir ülke, sefil barakalar, memleketle haberleşme imkansızlığı ve bu böyle yıllarca. Daha sonra bunlardan söz ederken hiçbir şikayet belirtisi göstermeden bu tecrübeleri sadece gülümseyerek anlatması.. tabiatında dünyayı şoke edecek bir şey var. Fakat bu kahramanca askeri hizmetin sonucunun, Türk nüfusunun azalması ve beraberinde Hristiyan nüfusun artışı oluşu biraz şüpheli görünüyor.

Az önce sessizce odaya girmiş olan Higgs bu şüpheli duruma açıklık getirdi. “Nüfusun Türkler ve Müslümanlar lehine bir artışı, neredeyse seksen yıldan beri Karadeniz’den ve Balkanlardan gelen yoğun göç dalgalarının sonucu. Rusya’nın tehcir politikası Dünya tarihinde misli görülmemiş şekilde cereyan ederken, bu durum Anadolu’daki nüfus yapısını önemli ölçüde değiştiriyor.”

İngiliz bu açıklamayı, “bunu hiç düşünmemiştim” diyerek bir baş işaretiyle tasdik ettikten sonra sözlerine devam etti. “Tabiatıyla, buradaki hayatı tütün ve kahve olmadan tasavvur etmek adeta imkansız. Yol üzerindeki bir köyde, kendi elleriyle hazırladığı kahveyi ikram eden şeyhin evinde birkaç Ermeni misafiri de görmek oldukça şaşırtıcı, fakat pek hoştu. Ülke adeta zengin insan çeşitliliği ile muhtelif ırkların yüz yüze geldiği, birlikte yaşadığı bir ülke olmakla birlikte, görünen o ki, Rumlar, Ermeniler, Araplar, Çerkezler, Süryaniler, Kürtler ve haliyle Türkler olmak üzere hepsi de aslını muhafaza eden halklardan oluşuyor.

Sözü bir ara kendisiyle ilgili insanların düşüncelerine getirdi. “Şüphesiz her yerleşim yerinde mesleğim ve yaptığım işle ilgili yakıştırmalar vardı. Bazen İngiliz Hükümetinin bir casusu, bazen kılık değiştirmiş vaziyette seyahat eden İngiltere Kralının büyük oğlu, bazen de Osmanlı Sultanının emriyle hareket eden ve ayda 200 sterlin ücret alan bir İngiliz paşası oluyordum.

Anlattıklarından İngilizin zor şartlarda bile hayattan zevk almaya gayret eden bir kişiliğe sahip olduğu görülüyordu. “Yolculuğunuz esnasında bazen öyle yerlerden geçersiniz ki, insana kendi önemsizliğini hissettiren tabiatın muhteşem görünüşü karşısında manzaranın sizde hasıl ettiği duygular, tıpkı müzik gibi, kelimelerle anlatılamaz.

Taşra hayatının zorlukları İngiliz seyyahın gözlerinden kaçmaz. “Buralarda, İngiltere’de asla tasavvur edemeyeceğim bir sahne sıkça yaşanır. Sert ve uzun kışlardan sonra karlar erimeye başladığında, vali ve kaymakamların ofislerinde resmi evrakın üzerine tavandan sular damlar. Zenginlerin evlerinde haremlik ve selamlık pencereleri kağıtla desteklenir. Yoksulların ise.. hali her zaman perişandır.

İngiliz takdirkar değerlendirmesinde Sultanın bir uygulamasından da söz etti. “Aşiret Okulu patriyarkal sistemle yönetilen seçkin Kürt ve Arap aşiretlerinin başlarındaki ağa ve şeyhlerin çocuklarının eğitimi için ileri görüşlü devlet adamlığı açısından oldukça isabetle kurulmuş bir okul. Buraya ülkenin en ücra köşelerinden getirilen çocuklar, hiç şüphesiz bir İngilizin tasavvur edemeyeceği kadar dış dünyanın cahilidir. Bu gençler önceki hayatlarını çadırlarında sürdürür iken, kendisini ve akrabalarını, sadece Türkiye’nin Sultanına göre değil, aynı zamanda Batının Sultanlarına göre de en

önemli kişiler olarak görür. Bütün dünyayı kendi dünyasına benzer şekilde algılar. Ne var ki, başkentteki altı yıllık bir eğitim, zihin dünyasını tamamen değiştirir. Okulundaki kitaplardan hiçbir şey öğrenmese bile, hayata bakışı, artık o uzak bir vadide yaşadığı çadırındaki hayata bakışından hepten değişmiştir. Böyle bir değişme, az ya da çok, aşiret okuluna gelen her çocukta gerçekleşir. Vaktiyle orada gördüklerimle büyük bir şaşkınlığa uğramış olduğum bu okulu ziyaret ettiğimde yaşamış olduğum espritüel bir anımı nakledeyim. Boğaza bakan bir yamaç üzerine inşa edilmiş olan iki katlı koca taş binaya vardığımızda bizi bekliyorlardı. Kısa bir başlangıçtan sonra bir Kürt çocuğa sordum.

--Kaç yıldır buradasın?

--Dört, diye cevap verdi.

--Daha ne kadar burada kalacaksın?

-İki.

--Peki, dedim, söyle bakalım. Hangisi daha iyi? Evler mi, yoksa çadırlar mı?

Bir süre, okula gelmeden önceki dönemi hatırlayışla gözleri bir noktaya saplandı kaldı. Sadece bir an tereddüt etti ve sonra adeta haykırdı. "Çadırlar tabi." Onun bu halinde üstün bir ırkı işaret eden asil bir taraf vardı. Geçmişi reddetmeyen, geleneklerinden utanmayan, kendi değerlerini muhafaza eden bir ağırlık ve karakter…

"Türkiye'nin bugünkü zayıflığı üzerine yazı yazanlar birçok durumlarda şunu unuturlar ki, 'İslamın birleştirici gücü' denilen, bu her ne ise, Sultanın malik olduğu belki de en büyük güç unsurudur. Barış zamanlarında Osmanlının dağılmasına sebep olacak olan ırki ve aşiret farklılıkları, gerçek bir tehlike sırasında derhal ortadan kalkar ve daha büyük bir şevkle bu dini heyecan, insanlara hakim olur."

Bu birleştirici güç hakkındaki değerlendirmesi ile birlikte İngiliz, yolculukları esnasında karşılaştığı bir köy halkının gizli bir inanç taşıdığından şüphelenmiş olduğunu söyledi. Onları tanımlamakta zorlanıyordu.

Bu gayrısünni topluluk hakkında meseleye vakıf olan Higgs sözü alarak uzun bir konuşma yaptı. "Sadece bir başka Bektaşinin anlayabileceği şifreli giyim, tokalaşma, hitap, yemek yeme gibi artırabilecek davranış şekilleri onların takıyye özelliklerinin göstergesidir. Bu tür gizliliklerdir ki, tarikatın kapatılmış olmasına rağmen Bektaşiliğin yok olmamasını sağladığı gibi birçok yeni ritüelin de geleneğe katılmasını sağlamıştır. Hemen hemen yüzyıl önce, otoriteyi yeniden tesis etmek üzere ayanları ortadan kaldırmaya çalıştığı sıralarda, hükümeti eleştirmek bir yana 'Devlet sohbeti' yapmak yüzünden idam edilen birçok kişi vardı. Bugün ise merkezi otoriteyi tesis ederken devletin gücünü o günlere göre hayli toparlamış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte, meşhur hafiye teşkilatına rağmen aydınlar hükümetin önce nasıl yıkılacağı, sonra da nasıl kurulacağı üzerine sürekli tartışıyorlar. Sadece tartışmakla kalmıyor, toplantılar yapıyor, dernekler kuruyor, gazete çıkarıyorlar. Ne var ki, muhalifler, Osmanlının büyük bir devlet tecrübesine sahip olduğunu görmüyor. Hükümeti kim yönetirse yönetsin, bugünkünden daha iyi yönetemez. Çok eskiden beri Devlet, bir taraftan Müslüman olmayan halktan aldığı çocukları sünnet ettirerek onların Müslümanlaşmasını ve Türk kültürünü özümsemelerini sağlarken, diğer taraftan da onları nikahlanmak, çocuk sahibi olmak gibi Sünnet olan Müslümanlık uygulamalarının dışında tutar. Bu ve benzeri uygulamalar, devletin bekası adına dinin farklı, ya da doğrusu, işine gelen yorumlanmasından ibarettir. Namazların kılınmasına dair ferman çıkarılır. "Ezan okunduğu zaman herkes uğraştığı meşgalesini bırakarak camiye veya en yakın mescide gitsin ve namazını eda etsin. Bunun yapılmasını sağlamak amacıyla adamlar görevlendirilsin. Bu kişiler ezan okunduğu sırada, namaz vaktinde çevreyi dolaşarak namaza gitmemiş olanları tespitle niye gitmediği sorularak affedilmeksizin gerekli olan şeri ceza uygulansın." Sancaklardan birinde, 'Yorganlı Kaymakam' diye anılan Hasan Rüştü Efendi'nin idareciliği sırasında, öğle ve ikindi vakitlerinde Ulu Caminin minare

külahına kırmızı bayrak asılarak ovada, bağlarda ve bahçelerde bulunanlara namaz vakti bildirilmeye çalışılırdı. Oralarda da namaz kılmayanların ve oruç yiyenlerin bulunup bulunmadığı süvari askerler vasıtasıyla kontrol edilirdi. Bektaşi tarikatının ilgası sırasında sürgüne gönderilenler için de yollanan fermanda, bunların cami ve mescitlerde beş vakit namazı cemaatle eda etmelerine dikkat edilmesi emredilir. Dahası, siyasi bakımdan sakıncalı görülmüş olan bir Alevi köyünün halkı, çok daha eski tarihlerden beri sayımla Cuma namazları kılmaktadır. Gavur Sultan'ın son zamanlarında Avrupalı bir gözlemci olan Southgate, "eli kamçılı görevlilerin sokaklardaki halkı camilere yolladığını" kaydeder. Hatta cemaatle namaz kılmayla yetinilmemiş, aynı zamanda namazdan sonra istiğfar ve dua edilmeden camiden çıkılmaması zımnında Bilâd-ı Selâse kadılarına hitaben bir ferman da yayınlanmıştır.

Higgs biraz da kinayeli şekilde ilave etti. "İslamı iyi tanıyan Katolik kilisesi papazı Johannes Efendi diyecektir ki, 'Namaz, müminin miracıdır'. Yani, Allah ile kulun bir araya gelmesi. Ne var ki, hükümetin süregelen bu ve benzeri müdahil olduğu cebri uygulamaları ile dinin bu saf yorumu arasında ilişki kurmak hiç kolay görünmüyor.

"Batıda devlet ile kilise arasındaki iktidar savaşı, uzun mücadelelerden sonra kurumlar arasında sınırların belirlenmesi ile sona erdi. Oysa İslam dünyasında böyle bir çekişme yok. Çünkü İslam Hristiyanlık gibi reform geçirmiş ve toplum hayatını tanzimle ilgili iddialarından vazgeçmiş değildir. Ayrıca, devlet toplum üzerindeki otoritesini kurarken, dinin gücünden de yararlanmayı başından beri iyi bilmiştir... Açıkça, 'İslam Devleti' sözü bir gurur vesilesi olarak birçok Müslümanın kulağına hoş gelse de, devletin İslami uygulamalarla ilgili bütün kararlarının temelinde, sadece otoritesini güçlendirmek düşüncesi yatar. Sizin de belirttiğiniz gibi, Sultan'ın, ayağının altındaki toprak kayarken Panislamizm fikrine sıkı sıkıya sarılması siyaseten hareket etmesi demek değil midir? Dinin siyasete alet edilmesine bundan daha uygun örnek olur mu? Yine de kabul edelim ki, "devletin her türlü idare dalının durumunun ıslahı hakkında alınması gereken tedbirlerin layihalar hazırlanarak sunulması hakkındaki irade-i seniyyesi" ile sultanın misli görülmemiş devlet adamlığını takdir etmekten geri kalamayız. Aralarında sadrazam ve nazırlar olmak üzere devlet adamları, askeri ve mülki erkandan devlet memurları ve gayrimüslim memurlar, devlet hizmetindeki yabancılardan elçiler ve diğerleri ile herhangi bir resmi görevi olmadan layiha sunan kişilerin bulunduğu çok sayıda insanın adeta memleket idaresine katılırcasına düşüncelerini ilettiği bu örnek, siyaset tarihinde pek de rastlanan bir durum değil. Başkalarının aklından istifade eden insanın gerçekten akıllı olduğu kabul edilirse, Sultanın kendisi için bunu resmen tescil ettirmiş olduğu görülür. Ayrıca, yüz yıldan fazla bir zaman önce, Osmanlı sisteminin temel iki dayanağı olan askeri güç ve daru'l-İslam'ın sınırlarının sonsuz olduğu fikrine karşı çıkan bir layiha sahibinin görüşlerinin uygulanabilirliği, hayatta kalma mücadelesi veren bugünkü merkeziyetçi anlayışa oldukça uzaktır.

Higgs, ilgi ile takip edilen konuşmasını gündemin merkezini oluşturan probleme dair bir tahmin ile bitirdi. "Son analizde, Ermeni meselesi, Türkiye için bir huzursuzluk, bir baş ağrısı konusu, Avrupa için ise Türkiye'ye müdahale imkanı olarak varlığını sürdürecek gibi görünüyor. Ne var ki, önü alınamaz değişimler karşısında toplumun göstermiş olduğu elastikiyet, ona hayatta kalma imkanı sağlamakla beraber, kimliğinin vazgeçilmez karakteristiklerinden birini de oluşturuyor."

Görüşlerini herhangi bir endişe duymaksızın çekinmeden dile getirmiş olan İngilizin, yorumların bir kısmına katılmadığı belliydi. Osmanlının bütün muhaliflerini kastederek, "Kızıl Sultanı ülkeyi kötü idare etmekle eleştirenler, yarın hangi yolla olursa olsun bir şekilde devlet yönetimini ele geçirdiklerinde, gücün ihtirasıyla telafisi imkansız felaketlere yol açacaklar.", dedi.

Fakat sonunda oradaki hiçbir misyonerin o güne kadar aklına bile getirmediği, belki de getirmekten özellikle kaçındığı bir değerlendirme ile İngilizin gezi intibaları sert ve keskin bir öngörü ile noktalandı. “Türkiye, dünyayı dehşete düşürecek inkılaplar ve katliamlara uzak değil.”
